

УДК 352/354:314/316.323

DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.3.12>

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО МІСЦЕВИХ ПРОЦЕСІВ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ І ГЕНДЕРНИЙ ПІДХОДИ

Приліпко С. М. – доктор наук державного управління, доцент,
в.о. завідувача кафедри публічного управління,
менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-6116-328X

Васильєва Н. В. – доктор наук державного управління, професор,
заступник директора ГО «Інститут міжнародного співробітництва»
ORCID: 0000-0002-3128-7767

Бойко О. П. – кандидат наук державного управління,
докторантка кафедри регіональної політики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3718-1039

У статті досліджено комунікативну стратегію територіальної громади як інструмента залучення громадян до місцевих процесів. Авторами застосовано компетентнісний і гендерний підходи для аналізу. У статті наведено результати експертного оцінювання здійснення комунікативної політики у територіальних громадах. Експертне оцінювання проводилось шляхом аналізу офіційних сайтів і комунікативних стратегій, вивчались стратегії розвитку. У статті з'ясовано чи є комунікативна стратегія гендерно чутливим документом, чи вона сприяє максимальному залученню всіх громадян до місцевих процесів і вирішенню наявних проблем. Авторами досліджено комунікацію через дотримання базових принципів. Аналізована вибірка становила п'ятнадцять територіальних громад. Виявлено недоліки офіційних сайтів на предмет виконання комунікативної функції. Встановлено поширені форми прямої демократії. Акцентовано увагу на публічних консультаціях. Доведено, що комунікативна стратегія є інформаційно-комунікаційним дороговказом реалізації Стратегії розвитку ТГ. Проаналізовано складові елементи комунікативної стратегії. У статті наведено приклади стратегічних та оперативних цілей, результативних показників реалізації комунікативної стратегії. Досліджено результативні показники на предмет їх гендерної чутливості. Акцентовано увагу на складності оцінювання ефективності та результативності комунікації. У статті надано пропозиції з покращення змістовної частини комунікативних стратегій. Авторами зазначено, що комунікативна стратегія має бути дієвим інструментом налагодження ефективної комунікації між органами публічної влади та населенням. Комунікація має об'єднувати всі населені пункти, які увійшли до територіальної громади. При налагодженні комунікації мають бути враховані потреби та інтереси всіх мешканців.

Ключові слова: територіальна громада, комунікація, громадськість, форми прямої демократії, компетентність, гендерні аспекти.

Prylipko S. M., Vasylijeva N. V., Boiko O. P. Communication strategy of the territorial community as a tool for involving citizens in local processes: competence and gender approaches

The article examines the communicative strategy of the territorial community as a tool for involving citizens in local processes. The authors used competence and gender approaches for analysis. The article presents the results of an expert assessment of the implementation of communication policy in territorial communities. Expert assessment was conducted by analyzing official websites and communication strategies; development strategies were studied.

The authors of the article clarified a number of questions. Is the communication strategy a gender sensitive document? Does the communication strategy contribute to the maximum involvement of all citizens in local processes? Does the communication strategy contribute to solving existing problems? The authors researched communication for compliance with basic principles. The article analyzes communication in fifteen territorial communities. Shortcomings of the official websites of territorial communities regarding the performance of the communicative function were identified. Forms of direct democracy are widely established. Attention to public consultations is emphasized. The communication strategy is an information and communication guide for the implementation of the Territory Community's Development Strategy. The constituent elements of the communicative strategy are analysed. Examples of strategic and operational goals, effective indicators of communication strategy implementation are given. Performance indicators for their gender sensitivity were investigated. The authors focused attention on the complexity of evaluating communication from the point of view of effectiveness and efficiency. Suggestions for improving the content part of communication strategies are provided. A communicative strategy should be an effective tool for establishing effective communication between public authorities and the population. Communication would unite all settlements that are part of the territorial community. During establishing communication the needs and interests of all residents must be taken into account.

Key words: territorial community, communication, public, forms of direct democracy, competence, gender aspects.

Постановка проблеми. При формуванні й реалізації місцевої політики важливого значення набуває компетентність осіб, залучених до процесу прийняття управлінських рішень. Компетентність визначає рівень знань, умінь і навичок, якими володіє певна особа, й які визначають міру її розуміння сутності проблеми і вміння комплексно її вирішувати. Однією з важливих компетентностей посадових осіб місцевого самоврядування є вміння налагоджувати ефективну комунікацію з різними групами стейкхолдерів. З метою забезпечення розвитку на рівні територіальних громад (ТГ) приймаються певні управлінські рішення (стратегії, програми тощо). На нашу думку, щоб дійсно реально задовольняти потреби й інтереси громадян ці рішення мають бути людиноцентричними. Для розуміння запитів з боку суспільства воно повинно залучатись до всіх процесів, що відбуваються в конкретній територіальній громаді.

З'ясовано, що в деяких ТГ розроблено комунікативну стратегію як допоміжний документ для досягнення цілей Стратегії розвитку територіальної громади. Актуальність статті обумовлена з'ясуванням, наскільки комунікативна стратегія є гендерно чутливим документом, що сприяє максимальному залученню всіх громадян до процесів, які відбуваються в територіальній громаді та вирішенню наявних проблем. Важливим є питання застосування компетентнісного та гендерного підходів до розробки цього документу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо залучення громадян до прийняття управлінських рішень висвітлені такими науковцями, як О. Даниляк, Г. Макаров, І. Павленко, А. Руденко [1], Ю. Дзюбенко, А. Пехник [2], В. Дорох, О. Черній [3]. Ефективність здійснення демократичних процесів визначається рівнем якості комунікативної компетентності громадян, чому приділено увагу у дослідженнях Ю. Вторнікової [4], Н. Галяс [5], В. Надраги [6]. На наш погляд, важливим критерієм будь-якого управлінського рішення є його гендерна чутливість, у т.ч. з точки зору інклюзивності, на що звернено увагу у працях Т. Марценюк [7], Ю. Власенко, А. Кожині [8], А. Нейманіс [9].

У статті представлено результати експертного оцінювання здійснення комунікативної політики у територіальних громадах, яке проводилось шляхом аналізу офіційних сайтів і комунікативних стратегій, а також додатково вивчались стратегії розвитку. Всі вищезгадані джерела становили інформаційну базу даної статті.

Метою статті є проведення експертного оцінювання комунікативних стратегій ТГ та надання пропозицій щодо вдосконалення підходу до розробки такого документу через призму компетентнісної парадигми.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що зміцнення спроможності територіальних громад повинно бути головним результатом реформи децентралізації в Україні. Успішність будь-якої реформи залежить від наявності професійних кадрів [10]. Територіальні громади отримали більше повноважень і ресурсів, і, разом з тим, збільшили рівень своєї відповідальності за всі процеси, які відбуваються на їх території. В «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» наголошено на формуванні ефективного місцевого самоврядування шляхом становлення інститутів прямого народовладдя і задоволення потреб та інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, а для цього, на наш погляд, потрібно розвивати комунікацію як між органами публічної влади та громадськістю, так і між мешканцями всієї (об'єднаної) територіальної громади, не обмежуючись межами одного населеного пункту [11–13].

Аналізуючи Комунікативну стратегію як документ, нами встановлено базові принципи комунікації: відкритість, зрозумілість і простота. Проте, її простіше знайти у google-пошукувачі за запитом, ніж на офіційних сайтах ТГ. В результаті такого пошуку нами створено вибірку з п'ятнадцяти ТГ: Гречаноподівської і Могилівської сільських, Зеленоподільської міської та Софіївської селищної ТГ Дніпропетровської обл.; Нижньовербівської сільської та Коломийської міської ТГ Івано-Франківської обл.; Компаніївської селищної, Дмитрівської, Маловишківської, Новоукраїнської та Помічниської міських ТГ Кіровоградської обл.; Баштанської міської ТГ Миколаївської обл.; Тербовлянської міської ТГ Тернопільської обл.; Старосалтівської селищної ТГ Харківської обл. та Станіславської сільської ТГ Херсонської обл. Огляд сайтів виявив низький рівень окремих з них щодо відкритості та зрозумілості місця знаходження необхідної інформації. Про це свідчать, наприклад, нижче наведені дані із застосування форм прямої демократії. Обмежений їх функціонал, можливо, пов'язаний із фінансовими можливостями конкретної ради. Частіше пошук на сайті здійснюється за «тегами документів».

Встановлено, що офіційні сайти більше виконують інформаційну функцію (новини (анонси), оголошення, доступ до окремих документів, висвітлення контактної інформації) ніж комунікативну. На нашу думку, для забезпечення комплексності, цілісності, відкритості та зрозумілості комунікативної політики на офіційних сайтах краще створити окрему вкладку – «комунікації з громадськістю», де висвітлювати всю таку інформацію, зокрема Комунікативну стратегію та посилання на різні форми прямої демократії. Виявлено, що поширеними з них є: громадський (участі) бюджет (10 випадків з 15-ти), звернення та петиції (9), громадські слухання й обговорення (5), консультації (2).

Зазначимо, що з метою підвищення рівня залученості заінтересованих сторін до прийняття рішень (збалансування публічних і приватних інтересів, запровадження сучасних стандартів підготовки рішень) у Верховній Раді України зареєстровано проект закону «Про публічні консультації» (реєстр. № 2035-ІХ від 15.02.2022). На місцевому рівні публічні консультації мають забезпечити вивчення / уточнення потреб та інтересів мешканців, отримання ідей, пропозицій та інноваційних підходів до вирішення проблемних питань [14]. Тому, при налагодженні комунікацій на місцевому рівні публічним консультаціям варто приділити більше уваги.

Вважаємо, що за своїм змістом Комунікативна стратегія є інформаційно-комунікаційним дороговказом реалізації Стратегії розвитку ТГ. Обидва ці документи розроблені за схожою методологією, завдяки реалізації програм (проектів) міжнародної фінансово-технічної допомоги: SWOT-аналіз наявної ситуації, визначення стратегічних та оперативних цілей. Проте, порівнюючи цілі, визначені у згаданих документах, зауважимо, що в більшості випадків вони між собою корелюються частково. З одного боку, Комунікативна стратегія формує спільне бачення всіх учасників комунікаційних процесів щодо реалізації Стратегії розвитку ТГ на визначений період, а з іншого, – акцентує увагу на позиціонуванні (формуванні чіткої моделі сприйняття ТГ конкретними цільовими аудиторіями як місця для життя, роботи, інвестицій, відпочинку тощо) та створенні бренду (індивідуального, легко пізнаваного образу, за допомогою якого її можна відрізнити серед інших) ТГ.

Під час здійснення комунікації доречно враховувати гендерну складову, тобто оцінювати наслідки від запланованих дій у всіх галузях і на різних рівнях для всіх жінок і чоловіків. При плануванні, реалізації, моніторингу, оцінці й контролю місцевих політик і програм гендерний підхід акцентує увагу на конкретній людині, її потребах та інтересах. Комунікативна стратегія має надавати чіткі відповіді на питання: кого саме та яким чином ми залучаємо до прийняття управлінських рішень? Заплановані результативні показники (кількісні й якісні характеристики) обов'язково мають бути гендерно чутливими. Комунікація між органами публічної влади, депутатами й населенням, мешканцями всіх населених пунктів, які увійшли до складу ТГ, має будуватись таким чином, щоб забезпечити в суспільстві зменшення / усунення гендерних розривів і дискримінації, тобто враховувати потреби всіх громадян, у т.ч. представників маломобільних груп населення.

Досліджуючи комунікативні стратегії виявлено два варіанти їх розробки: «скорочений» – з наголошенням пріоритетів (цінностей), каналів та етапів розробки й втілення стратегії (Гречаноподівська, Дмитрівська, Помічнська і Софіївська ТГ) та «розгорнутий» (всі інші ТГ). Зупинимось на певних їх недоліках.

Так, Комунікативна стратегія Гречаноподівської сільської ради «покликана сформуванню ефективну інформаційну взаємодію з населенням 15-ти сіл», проте документ не містить інформацію, яким чином (за допомогою якого інструментарію) відбуватиметься комунікація між їх мешканцями. Наголошено на проведенні моніторингу, однак не вказано, яким чином, що та з якою періодичністю буде вимірюватись, і чи враховуватиметься гендерна компонента при цьому. Комунікативні стратегії Дмитрівської, Помічнської та Софіївської ТГ зроблені «за шаблоном» з акцентом на цінностях, цільовій аудиторії та каналах поширення інформації. По етапах реалізації автори обмежились лише їх послідовністю (без деталізації). В оперативних цілях комунікативних стратегій Зеленоподільської, Компаніївської, Маловисківської, Могилівської, Станіславської та Теробовлянської ТГ прописані цільові аудиторії, ключові повідомлення, канали й інструменти, а у Баштанській, Коломийській, Нижньовербівській, Новоукраїнській та Старосалтівській ТГ ще згадуються показники ефективності (методи оцінки) комунікації.

Зауважимо, що цілі в цих стратегіях сформовані без врахування SMART-критеріїв і заплановані результати виглядають як рекомендації. Показники визначені по окремих цілях (економічного блоку). В аналізованих документах, з одного боку, цілі сформульовані по різному, а з іншого, – вони мають однакові критерії результативних показників. Тому, ми їх поєднали у три групи, і за їх кількісними й якісними характеристиками визначили гендерну чутливість:

1. Варіанти назв стратегічної цілі: «заохотити підприємницькі ініціативи», «підвищити привабливість ОТГ для ведення (малого та середнього) бізнесу» та оперативної цілі: «залучити мешканців до інкубатора розвитку підприємництва або “бізнес-хабу”», «донести візію соціально-економічного розвитку ОТГ на основі галузевого кластеру туризму й екологічного сільського господарства», «заохотити підприємницьку ініціативу в громаді», «запровадити ефективний і сталий діалог бізнесу та влади». Критерії результативних показників:

1.1. Активність, залучення представників молоді: кількісний – «відвідуваність заходів, кількість “резидентів” (динаміка, пропорція участі від загальної кількості молоді)» та якісний – «активність і мотивація учасників заходів» показники.

1.2. Ефективність хакатонів: кількісний – «кількість учасників і проєктів» та якісний – «якість ідей та проєктів (експертна оцінка)» показники.

1.3. Ефективність навчального компоненту: якісний – «використання на практиці рекомендацій і здобутих навичок (анкетування – зворотній зв’язок)» показник.

2. Варіанти назв стратегічної цілі: «покращити інвестиційну привабливість громади», «підвищити привабливість ОТГ для інвестицій», «підвищити привабливість ОТГ для ведення бізнесу» та оперативної цілі: «розробити презентаційну продукцію для потенційних інвесторів», «сформувати інвестиційно привабливий образ ОТГ». Критерії результативних показників:

2.1. Охоплення потенційних інвесторів, лідерів думки: кількісний – «кількість цільових контактів» та якісний – «відгуки на контакти» показники.

2.2. Ефективність організованих роуд-шоу, зустрічей тощо: якісний – «рівень задоволеності учасників (анкетування – зворотній зв’язок)» показник.

3. Варіанти назв стратегічної мети: «підвищити привабливість ОТГ для туризму», «підвищити привабливість ОТГ для ведення малого та середнього бізнесу» та оперативної цілі: «залучити громаду до створення конкуренто-здатних туристичних продуктів і маршрутів», «запровадити ефективний та сталий діалог бізнесу та влади». Критерії результативних показників:

3.1. Активність, залучення до обговорень: кількісний – «відвідуваність заходів» та якісний – «активність і мотивація учасників заходів» показники.

3.2. Ефективність хакатонів: кількісний – «кількість учасників, ідей та проєктів» та якісний – «якість ідей та проєктів (експертна оцінка)» показники.

3.3. Ефективність «хабу»: кількісний – «кількість учасників, регулярність заходів, розсилок і т.п.» та якісний – «залучення учасників до реалізації ідей» показники.

Отже, нами виявлено, що результативні показники є гендерно нейтральними, бо увагу акцентовано на заходах, які потрібно здійснити, а не на їх учасниках. Вони не відображають залученість жінок і чоловіків, які в подальшому будуть споживачем / споживачкою кінцевого продукту. Не зрозуміло, чи планує місцева влада чути думку всіх мешканців? Наприклад, при досягненні «привабливості ТГ для туризму» чи передбачається створити туристичні місця, доступні для маломобільних груп населення? А в процесі «підвищення привабливості ТГ для ведення (малого та середнього) бізнесу» розвивати жіноче підприємництво чи працевлаштувати осіб з інвалідністю? А «підвищення привабливості ТГ для інвестицій» передбачає створення бізнесів, дружніх до навколишнього середовища із максимальним працевлаштуванням місцевого населення, у т.ч. внутрішньо переміщених осіб (не зважаючи на їх вік, стать, індивідуальні особливості тощо)?

Врахування гендерних аспектів при розробці комунікативної стратегії дозволяє зрозуміти – наскільки заплановані заходи об’єднують всіх мешканців, а не спрямовані лише на конкретну цільову аудиторію? Які форми прямої демократії для цього

краще застосувати? Наприклад, при «залученні громади до створення конкурентоздатних туристичних продуктів і маршрутів ...» чи «створення туристичного хабу на базі молодіжної ради для подальшої роботи та спілкування» та інше.

Висновки. Таким чином, комунікативна стратегія є документом, який лише рекомендує, що та за допомогою чого можна зробити. Проте, складно оцінити ефективність і результативність комунікації. Документ не дає відповіді на запитання: як комунікація впливає на досягнення цілей Стратегії розвитку територіальної громади? Яким чином покращиться ситуація якщо залучити громадськість до процесів, що відбуваються в територіальній громаді? Які соціальні, економічні та/або екологічні ефекти можна отримати під час реалізації комунікативної стратегії, як швидко та скільки потрібно на це витратити ресурсів і яких саме? Отже, комунікативна стратегія має бути дієвим інструментом налагодження ефективної комунікації між органами публічної влади та населенням, між усіма мешканцями, об'єднуючи, таким чином, усі населені пункти, які увійшли до територіальної громади, з урахуванням їх потреб та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналіт. доп. / І. Павленко, О. Даниляк, Г. Макаров, А. Руденко. Київ : НІСД, 2019. 65 с.
2. Пехник А., Дзюбенко Ю. Безпосередня демократія як форма реалізації народовладдя в Україні (місцевий рівень). *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 275–285.
3. Дорох В., Черній О. Форми участі громадськості в процесах прийняття рішень : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 104 с.
4. Вторнікова Ю. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Вип. 8(2). С. 88–94. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vrpt_2011_8%282%29_20
5. Галяс Н. Знаннєво-комунікативна складова професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2017. № 1(57). С. 131–137.
6. Надрага В. Підвищення компетентності посадових осіб місцевого самоврядування як пріоритет територіального розвитку. *Регіональна економіка*. 2018. № 3. С. 21–28.
7. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посіб. для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
8. Власенко Ю., Кожина А. Формування інклюзивного місцевого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 46–51. http://www.investplan.com.ua/pdf/19-20_2020/10.pdf
9. Нейманіс А. Практичний посібник із впровадження гендерних підходів. 2002. 219 с.
10. Васильєва О., Васильєва Н., Приліпко С. Професіоналізація публічних службовців – вимога успішності задекларованих в Україні реформ. *Зб. наук. пр. НАДУ при Президентові України*. 2020. № 1. С. 18–25. DOI 10.36.030/2664-3618-2020-1-18-25
11. Бойко О., Васильєва О. Забезпечення спроможності територіальних громад в Україні. *Університетські наукові записки*. 2022. № 1–2(85–86). С. 61–68. DOI: 10.37491/UNZ.85-86.6
12. Васильєва Н., Васильєва О., Приліпко С. Публічне управління сталим розвитком територій. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. С. 12–14. <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.03>
13. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

14. Про публічні консультації : законопроект від 15.02.2022 р. № 2035-IX. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4415>

REFERENCES:

1. Rozvytok form bezposeredn'oyi demokratiyi v Ukraini: analiz dotsil'nosti ta perspektyv zastosuvannya [Development of forms of direct democracy in Ukraine: analysis of expediency and application prospects] : analit. dop. /I. Pavlenko, O. Danylyak, H. Makarov, A. Rudenko. Kyiv : NISD, 2019. [in Ukrainian].
2. Pekhnyk A., Dzyubenko Yu. (2018) Bezposerednya demokratiya yak forma realizatsiyi narodovladdya v Ukraini (mistsevyi riven') [Direct democracy as a form of implementation of people's power in Ukraine (local level)]. *Aktual'ni problemy polityky*. 61. 275–285. [in Ukrainian].
3. Dorokh V., Cherniy O. (2018) Formy uchasti hromads'kosti v protsesakh pryynyattya rishen' [Forms of public participation in decision-making processes] : navch.-metod. posib. Vinnytsya : TOV «TVORY». [in Ukrainian].
4. Vtomikova Yu. (2011) Komunikatyvna kompetentnist' u strukturi klyuchovykh kompetentnostey hromadyan Yevropy [Communicative competence in the structure of key competences of European citizens]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti : Pedahohichni nauky*. 8(2). 88–94. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8%282%29_20 [in Ukrainian].
5. Halyas N. (2017) Znanyevo-komunikatyvna skladova profesiyanoi kompetentnosti posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya [Cognitive and communicative component of professional competence of local self-government officials]. *Derzhava ta rehiony : Derzhavne upravlinnya*. 1(57). 131–137. [in Ukrainian].
6. Nadraha V. (2018) Pidvyshchennya kompetentnosti posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya yak priorytet terytorial'noho rozvytku [Increasing the competence of local self-government officials as a priority of territorial development]. *Rehional'na ekonomika*. 3. 21–28. [in Ukrainian].
7. Martsenyuk T. (2014) Henderna rivnist' i nedyskryminatsiya [Gender equality and non-discrimination] : posibnyk dlya ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsentriv. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Vlasenko Yu., Kozhyna A. (2020) Formuvannya inklyuzyvnoho mistsevoho rozvytku [Formation of inclusive local development]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. 19–20. 46–51. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/19-20_2020/10.pdf [in Ukrainian].
9. Neymanis A. (2002) Praktychnyy posibnyk iz vprovadzhennya hendernykh pidkhodiv [A practical guide to implementing gender approaches]. [in Ukrainian].
10. Vasylieva O., Vasylieva N., Prylipko S. (2020) Profesionalizatsiya publichnykh sluzhbovtziv – vymoha uspishnosti zadeklarovanykh v Ukraini reform [Professionalization of public servants – a requirement for the success of reforms announced in Ukraine]. *Zb. nauk. pr. NADU pry Prezzydentovi Ukrainy*. 1. 18–25. DOI 10.36030/2664-3618-2020-1-18-25 [in Ukrainian].
11. Boiko O., Vasylieva O. (2022) Zabezpechennya spromozhnosti terytorial'nykh hromad v Ukraini [Ensuring the capacity of territorial communities in Ukraine]. *Universytet-s'ki naukovi zapysky*. 1–2(85–86). 61–68. DOI: 10.37491/UNZ.85-86.6 [in Ukrainian].
12. Vasylieva N., Vasylieva O., Prylipko S. (2020) Publichne upravlinnya stalym rozvytkom terytoriy. *Zbirnyk naukovykh prats' LOHOS*. 12–14. <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.03> [in Ukrainian].
13. Pro skhvalennya Kontseptsiyi reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini [On the approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine] : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 № 333-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
14. Pro publichni konsul'tatsiyi [On public consultations] : zakonproyekt vid 15.02.2022 № 2035-IX. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4415> [in Ukrainian].